

РЕЦЕНЗІЇ

прот. Михайл Шевченків
Тернопільська вища духовна семінарія
ім. Патр. Йосифа Сліпого

Рецензія-огляд статті о. Богдана Боднара «Розуміння та сприйняття Бога в житті і творчості Т. Г. Шевченка»

«Платон мій друг, та істина дорожча» (Аристотель)

Слава Богу, що і в XXI столітті спадщина Великого Кобзаря жива й актуальна. Про це свідчать наукові дослідження, книги чи статті, в яких автори намагаються заглибитися у цю багатющу скарбницю нашої української християнської думки.

Таку спробу ще раз робить магістр теології о. Богдан, мотивуючи свій підхід тим, що «усі дослідження творчості Кобзаря, а зокрема його релігійності, досить різнобічні та різносторонні. – Це справді так. – Кожен зазвичай намагався відстояти та представити власну, обрану точку зору на це питання. Проте це зумовлювало створення суб'єктивного підходу» (стаття о. Богдана, с. 1). Тут варто зупинитись і виправити суттєві неточності, бо, Богу дякувати, якраз не кожен «намагався відстояти та представити власну точку зору на це питання», а навпаки, кожен чесний науковець намагається досліджувати неупереджено, опираючись на об'єктивний предмет вивчення: твори поета та свідчення про нього як власні, так і очевидців, і, керуючись обраним науковим методом, знаходити правдиву відповідь на поставлені питання. Щойно на основі досліджуваного творить уже свій науковий погляд, а не навпаки. Є ряд авторів, які, незважаючи на свій світогляд, пишуть про Шевченка неупереджено, навіть усупереч своїм релігійним чи атеїстичним переконанням: М. Драгоманов, А. Луначарський, О. Кониський. Якщо хтось чинить по-іншому, тобто спочатку вибудує якусь свою абстрактну думку чи вибере якусь позицію і однобічно шукає її підтвердження у творах, вириваючи при цьому необхідні фрагменти фраз, не враховуючи ні контексту цілого твору, ні всіх інших творів, у яких порушується дане питання, – то це справді суб'єктивний і не науковий підхід. Варто, однак, зауважити, що якийсь елемент суб'єктивності завжди присутній у людському дослідженні, бо повністю об'єктивно знає тільки Абсолют – Бог. Тому потрібно себе перевіряти, зіставляти та співвідносити своє бачення стосовно об'єкта дослідження з результатами вивчення та позиціями інших чесних компетентних дослідників. «Все пізнається у порівнянні», – вчить народна мудрість. І тому найбільш об'єктивним є той погляд-думка, що спирається на об'єктивні, конкретні, реальні факти, притому не однобічні, не вирвані з контексту.

Далі автор статті продовжує своє міркування про потребу даного дослідження: «тому необхідністю стало актуалізувати та об'єктивізувати тему присутності чи неприсутності Бога в житті та творчості Т. Шевченка» (стаття, с. 1). Виникає питання, що хотів сказати автор словами «об'єктивізувати тему присутності чи неприсутності Бога в житті та творчості Т. Шевченка», адже тема дослідження завжди є об'єктивним предметом. Мабуть, автор хотів сказати про об'єктивність дослідження даного питання. Стосовно самої теми варто зауважити, що вона надто широка, бо фактично вміщає в собі дві теми: першу – розуміння

Бога, другу – сприйняття Бога. У порівняно короткій статті розкрити такі обширні складні теми, до того ж охоплюючи окремо життя і окремо творчість поета, надто важко, якщо взагалі це можливо і доцільно. Адже ні в кого, хто обізнаний з життям і творчістю Кобзаря, не може виникати серйозного сумніву, чи Бог присутній, зокрема, в його житті. Але справді складне і неоднозначне питання – це розуміння цього Бога, описуваного поетичним словом. І це, на нашу думку, передовсім філософсько-мовна, а не богословська проблема. Щойно правильно зрозумівши мову поета, можна розглядати і богословський аспект досліджуваного предмета.

Поетична мова Кобзаря складна і неоднозначна, відмінна від мови богословських чи наукових однозначних теорій, вона аналогічна, часто метафорична. Без розуміння аналогічності мови, зокрема потрібного виміру висловів, а саме: семантичного синтактичного, і прагматичного, – ніколи не зможемо правильно прочитати зміст твору, а лише будемо творити свій, якраз суб'єктивний, хибний і однобічний образ.

Чи вдалося дослідникові уникнути суб'єктивного підходу, за словами автора, «об'єктивно і неупереджено підійти до встановлення отієї правди: як ставився відомий український поет до Бога та віри?» (с. 1).

Спробуємо більш детально і зважено підійти до порушуваних у цій статті питань. В цілому вона складається із вступу і трьох розділів. Короткий вступ досить вдалий і не викликає суттєвих застережень. Назви розділів наступні:

1. Сучасний стан досліджень релігійності поета.
2. Бог у сприйнятті Т. Шевченка.
3. Місце Бога в житті поета.

Стосовно першого пункту, то вдалою можна назвати пропозицію спочатку розглянути сучасний стан досліджень, однак не найкращим розв'язанням – називати його, увівши формулювання, яке є частиною заголовка теми, а так звучить назва другого пункту.

Стосовно третього пункту, то більш логічно оправданим було би, на нашу думку, помістити його другим, оскільки саме життя людини, а не те чи інше слово, яке може і поправлятися, і уточнюватись, визначає, ким є Бог для неї. Лише опираючись на життєвий шлях і досвід життя поета, легше і правильніше можна зрозуміти ті чи інші вислови на тему Бога. Однак автор має право на свій підхід. Частково вже цитувалися деякі вислови з першого пункту, які є поєднанням огляду конкретних дослідників релігійності поета з власною оцінкою автора статті.

Магістр теології, аналізуючи стан досліджень, висловлює свою думку, що «найбільш виважений та об'єктивний погляд на духовність та релігійність Т. Шевченка сформував Д. Степовик, який, з одного боку, вказує на відсутність у поета якогось релігійного фанатизму, поборника правди чи християнина у класичному розумінні, а з іншого – цілковито заперечує ідеологічний підхід радянсько-атеїстичного напрацювання, яке представляло поета абсолютним атеїстом та поборником віри» (с. 3).

Автор пропонує свою, жодним джерельним аргументом не підтверджену, думку: «Шевченко не був християнином у повному розумінні практики такого способу життя» (с. 3) і робить висновок першого розділу: «Шевченко не був атеїстом..., а також не був християнином у класичному розумінні цього слова, а тим більше приналежним до якоїсь конфесії (за своїми внутрішніми переконаннями та прагненнями). Однозначно можна лише ствердити, що був він віруючою людиною» (с. 3).

Тут виникає закономірне питання: якщо був віруючою людиною, то в якого Бога він вірив? Адже і магометани, і погани у щось чи у когось вірять.

Сам автор у другому пункті аргументовано показує, що цей Бог, в якого вірить Кобзар, нічим не відрізняється від біблійно-християнського Бога, хоч існують певні труднощі з розумінням Бога у деяких неоднозначних поетичних висловленнях про Ісуса Христа та Богородицю. Однак це вже інше питання – питання розуміння того чи іншого твору. Те, що Бог, у якого вірив Кобзар, є біблійно-християнський, підтверджують як 2-й, так і 3-й пункти. Особливим аргументом, вимовним свідченням, «що Шевченко вірив у Бога, а що більше – довіряв Йому, покладаючись на Нього як на остаточну Правду та того, Хто розсудить усе» (с. 7) є саме «щоденне життя та приватні вислови Шевченка», які ми відкриваємо із листів до друзів, *Щоденника* та свідчень його сучасників (с. 7). Ці думки про християнські переконання поета та біблійно-християнський образ Бога представлені о. Богданом у третьому пункті. Отже, «Шевченко... бував у храмі, молився приватно та на богослужіннях, читав і вчитувався у Святе Письмо, причащався» (с. 7). Звісно, в силу складних обставин життя, не міг це робити часто і регулярно.

Виникає наступне питання: чому він «був тільки віруючою людиною», а «не був християнином у класичному розумінні цього слова», адже Бог, в якого вірив і до якого молився, був євангельсько-християнським? Все його життя супроводжували молитва і читання Божого Слова та інших релігійних книг. Хоч, як людина, спотикався, однак, як християнин, каявся, сповідався у своїх гріхах і оплакував «злії свої діти – вірші», написані в час великого горя, а навіть хвиливої розпуки, що втискалась у його серце. Від віри в Бога і до того християнського, євангельського, він ніколи не відвернувся, хоч іноді і вживав у поезії образливі, немов святотатство, слова, які опісля гірко оплакував. Про це свідчать листи до друзів і деякі вірші, в яких довірливо сповідається перед Богом і рідним народом. Не відмовлено нашому поетові і в християнському похороні. За нього слізною молилася вся поневолена християнська Україна. До того ж лебединою піснею Кобзаря був «Буквар для дітей», оцих улюблених поетом найменших українців. Ця маленька книжечка не лише вчить азбуки, рахунків, читання, але вводить діток у християнську церковну родину, бо вчить читати псалми, коротенько подає про «Ісуса Христа Сина Божого, Святим Духом воплощеного од Пречистої і Пренепорочної Діви Марії», який «научав людей беззаконних слову правди і любови, єдиному святому закону. Люди беззаконні не йняли віри Його іскренньому святому слову і розп'яли його на хресті, як уособника і богохула» (Т. Шевченко, Буквар Південноруський 1861 р. – К., 1991 – С. 39). Кобзар вчить діток також Господньої молитви «Отче наш». Далі говорить стисло про те, як поширилось Боже Слово і як деякі осліплені погані люди стали лжевчителями і лжепророками. І тоді в 325 році (помилково подано 315 рік. – М. Ш.) «по воплощенії сина Божого в городі Нікеї зібрались пресвітери і єпископи, ревнителі Христової заповіді, і одностайно, однодушно написали християнам Символ віри» (Шевченко, Буквар, с. 39-40) і подає текст Нікейсько-Царгородського символу віри.

Таким чином, немає найменшого сумніву, що, охрещений у греко-католицькому храмі святого Івана Богослова отцем Базаринським (див.: О. Кониський, *Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя*. – К., 1991. – С. 28, прим. 39; с. 30), Тарас Шевченко протягом усього життя залишався християнином.

Однак у другому пункті автором порушується дуже складне і неоднозначне питання – ким представлений Ісус Христос і Його Мати у поемі «Марія»? Слушно ствердивши, що в «Неофітах» Шевченко «визнає божественність Ісуса Христа і називає Його «Синоном Божим у плоті»», то у поемі «Марія», на думку автора, «представляє Христа як того, хто народився так, як усі

люди» (с. 4). Тут отець Богдан, як побожний священик, хотів зменшити той контрастний образ Христа, зображений в поемі «Марія», стосовно образу, представленого в «Неофітах». Адже ж тут Син Марії народжується не «як усі люди», а гірше, бо народжується не із законного подружжя, а з перелюбу, народжує його мати-покритка. Знову ж таки має добру інтуїцію священик-теолог у тому, що «Шевченко має особливі, величні погляди на Христа, хоча в поемі «Марія» і допускає думку, що Його народження не мало виняткового характеру. – І робить, здавалось би, логічний висновок. – Цей погляд, з богословської точки зору, помилковий, проте на його підставі не можна поставити Шевченка за межі віри в Бога» (с. 4). Слід зауважити, що вся трудність міститься у правильному розумінні поетичної, а не логічної чи богословської, мови вищезгаданого твору. Це аналогічна мова, і відповідно подвійними, святими і грішними, є як образ Ісуса Христа, так і Матері його Марії, яку поет, за словами православного арх. Ігоря Ісіченка, «зодягає в українські шати». Видно це частково вже із Шевченкової молитви-вступу «Все упованіє моє» до поеми «Марія».

Ще одне контраверсійне питання, яке немовби мимохить порушив дослідник і яке неможливо залишити поза увагою, – це правдивість християнських поглядів нашого поета, чи радше ким себе вважає Шевченко. На фоні переконливих, аргументованих тверджень про глибоко побожного Шевченка, уся творчість якого стала виразом християнської, насамперед за своїм духом великої, жертвенної любові до людей, палкої відданості справжній Істині та Правді, дивно звучить вирвана з контексту думка, а радше фрагмент словосполучення, до того ж вкладений в уста Кобзареві, нібито «Шевченко сам визнавав себе єретиком» (с. 5). Далі автор пояснює цей термін як богослов: тобто «особою, яка не визнає догм чи офіційного вчення Церкви». І зразу сам зауважує протиріччя такого твердження з усією християнською спадщиною Кобзаря: «Однак неможливо і заперечити сприйняття поетом Христа та його вчення, як теж їх ролі і значення в житті Кобзаря» (с. 5).

Тут трапилась прикра і типова помилка, а може, і дві, а саме: виривання слів чи словосполучень із контексту і надання своєї якраз суб'єктивної інтерпретації, або ж цитування за кимось іншим, не прочитавши в оригіналі даного вислову. Тому-то необхідно якраз процитувати і подати контекст, як і ким себе називав поет та в якому контексті і значенні було вжито термін «єретик», а точніше, половина словосполучення. Йшлося тут зовсім не про богословські догматичні питання, а про звичайні людські «побожні» переконання, а саме: про те, що запалити цигарку – це велике, неприпустиме для християнина порушення-єресь. «Все, начиная с Наташеньки, немало удивились, увидев в моём лице торчащую, дымящую сигарету. А нянька Авдотья, уральская казачка, та совершенно во мне разочаровалась. Она до сих пор думала, что я по крайней мере часовой, а я такой же еретик-шепотник (єретик-щіпка. – М. Ш.), как и другие» (Т. Г. Шевченко, *Журнал*, в: Твори в трьох томах, т. 3. – К., 1953. – С. 142). Як бачимо, сказане тут напівжартома «єретик-шепотник» далеко не одне і те саме, що єретик у догматичному сенсі цього слова, бо говорить про себе поет, що він такий «єретик-щіпочка», як і інші, зокрема військові, які відбувають покарання. Як відомо, там, на засланні, не було засуджених єретиків, усі – звичайні люди, солдати. В цей спосіб творяться непорозуміння чи хибні пояснення, якщо читається фрагментарно і абстрактно і відірвано від контексту пояснюється якесь словосполучення. Не вистачає розкрити семантику – значення слова, але так само необхідно враховувати і синтаксис – цілість речення, а понад те – прагматику, як розумів це слово поет.

Знаємо із листів до друзів, що не єретиком, у дослівному значенні цього слова, вважав себе поет, поборюючи всякі і будь-ким практиковані надужиття і

спотворення правдивої християнської віри, а розкаяним грішником і глибоко віруючим християнином. Тут він справді був «понадконфесійним». Влучно про це сказав Євген Сверстюк: «Шевченко ніколи не був антирелігійним чи антихристиянським, він завжди був антифарисейським».

Таким чином, можемо зробити висновок, що дана стаття може стати поштовхом до ґрунтовнішого, конкретнішого та ціліснішого дослідження порушених питань, однак опираючись не стільки на вислови тих чи інших дослідників, скільки на самі джерельні матеріали, застосовуючи для цього відповідні методи дослідження, зокрема поетичної неоднозначної мови, без зрозуміння якої годі відкрити об'єктивну правду про ставлення поета до Бога та віри.

Зважаючи на представлений аналіз, авторіві статті необхідно внести ґрунтовні поправки, доповнення і зміни. А саме в таких питаннях: 1) посилення і цитування Шевченка слід робити, базуючись на першоджерелах, оскільки є неточності і помилки у цитованих перекладах українськомовних видань (напр. *Щоденник, Листи*); 2) прослідкувати за послідовністю та однозначністю чи аналогічністю викладених думок і узгодити та виправити їх (образ Марії та Христа в поемі «Марія»; віра Шевченка в християнського Бога); 3) виправити хибні думки стосовно «єретика», зазначити, що був християнином, але умови та обставини життя не давали змоги вповні його практикувати. На жаль, автору не вдалося зробити об'єктивного дослідження, так, як це він закладав на початку статті. Однак треба віддати належне старанням та добрій волі о. Богдана, який багато потрудився, представив погляди різних авторів, однак не зміг уникнути деяких суттєвих неточностей як у цитуванні, так і в правильному зрозумінні значень складних аналогічних поетичних висловлювань. Поза спробою систематичного огляду опублікованого матеріалу про проблематику Бога, стаття не вносить чогось суттєво нового в питання дослідження поставленої в темі проблеми, а сама тема реалізована лише частково.